

Riksintresse för kulturmiljövården

Nyköping (D57)

Residenset och Nicolaikirkan vid Stora torget, foto PB

KUNSKAPSUNDERLAG

Värden

Kunskapsvärde

Staden berättar om framväxten av en strategiskt belägen handelsplats invid Nyköpingsån i ett område där flera av Södermanlands viktigaste vattendrag, Nyköpingsån, Svartaån och Kilaån, mynnar ut i Östersjön. Mötet mellan vattenvägarna och den skyddade Östersjöviken har varit avgörande för stadens placering och dess utveckling fram till modern tid.

Mäktiga, medeltida och historiska kulturlager besitter stora samhällshistoriska och vetenskapliga värden genom att berätta om stadens ursprung och framväxt, dess roll som handelsplats, stadens kontakter utåt och dess inre organisation, samt vardag. Den medeltida staden berättar om kungamaktens etablering med Nyköpings hus och kyrkans ställning med två kyrkor och ett kloster. Till Nyköpings hus kan knytas viktiga historiska händelser, bl.a. Nyköpings gästabud år 1317.

Stadens rutnätsplan är en bärande struktur som bestått sedan 1660-talet som visar på en framgångsrikt genomförd stadsreglering. I staden finns områden med ålderdomlig, småskalig bebyggelse, varav flera välbevarade stadsgårdar, hantverksgårdar och borgargårdar med innergårdar, såväl i trä som i sten från 1700- och 1800-talen. De utgör bebyggelsehistoriskt mycket värdefulla miljöer som berättar om den äldre stadsgårdens bebyggelsestruktur och byggnadsskick.

Vid sidan om rutnätsplanen har det, allt eftersom staden vuxit, lagts ut nya stadsplaner med tidstypiska bebyggelseområden som berättar om sin samtids rådande plan- och arkitekturhistoriska ideal. I staden finns en rad representativa områden med byggnader med mycket höga värden som speglar olika tiders stilideal, t.ex. Rosenkällavägen och Östra villastaden (från 1910-talet) enligt den tidens rådande trädgårdsstadsideal, Adolf

Helanders-, Per Olof Hallmans- och Ragnar Östbergs stadsplaner från åren 1888, 1905 och 1926. Vidare från järnvägsstationen till tingshuset, Östra staden tidstypiskt utformade flerbostadshus, den stora bostadsbristsatsningens miljonprogramsområde Brandkärr med sina slingrande betongbyggnader från 1960, anpassat vägnät, trafikseparering och mellanliggande grönområden.

I Nyköping kan man följa framväxten av industri och andra verksamheter med koppling till Nyköpingsån som kraftkälla genom en rad byggnader utmed ån, t.ex. kvarn och bryggeri. Stadens byggnader berättar såsom årsringar om skilda epoker, arkitekturhistoriska ideal, sociala skillnader men också om funktioner och administrativ verksamhet. De berättar också om stadens roll som en centralort i länet genom Sankt Anna hospital och Nyköpings sjukhus, tingshus, järnvägsstation och inte minst länets residens.

Upplevelsevärde

Småstaden utgör en attraktiv boendemiljö där skilda historiska skeden ständigt gör sig påminda och är tydliga och lätta att förstå och uppleva. Många av miljöerna har stora autentiska och konsthistoriska värden med miljöskapande värden. I staden finns flera attraktiva rum och miljöer med stor betydelse för upplevelsen av staden, bland dessa kan särskilt framhållas teaterparken, Folkungavallen och å-promenaden utmed Nyköpingsån., Nyköpingshus med kringliggande byggnader och park samt Stortorget och miljön runt All Helgonakyrkan. I staden finns ett stort antal enskilda byggnader med stora konst- och arkitekturhistoriska värden som bidrar till stadens och olika områdets karaktär, t.ex. NK-villan, Prosten Pihls gård, Länsresidenset, Rådhuset och stadens kommunalhus.

Det sena 1800-talets och 1900-talets offentliga byggnader och tidstypiska bostadsområden med tillhörande stadsplaner åskådliggör sin tids funktionella behov och formmässiga ideal. Dessa byggnader och miljöer, t.ex. bankbyggnader, institutionsbyggnader, skolor, Östra villastaden, flerbostadshusen i Västra och Östra staden och Brandkärr med sin betongarkitektur har, förutom arkitekturhistoriska värden stor betydelse som identitetsskapande miljöer. Tillsammans berättar stadens olika delområden med dess tidstypiska och varierade arkitektur om byggnadsskick över tiden och stadens framväxt på ett pedagogiskt sätt.

Bruksvärde

Staden är en levande småstadsmiljö med ett rikt utbud av butiker och tjänsteinrättningar som till stora delar nyttjar många av stadens kulturhistoriska byggnader. I många näringsverksamheter ingår byggnadernas karaktär och kvalitet som ett bärande inslag för verksamheten. Stadens historia är en viktig del för upplevelsen av staden och bidrar till dess attraktionskraft och bildar ram för många av de aktiviteter och olika turistiska evenemang som äger rum i staden, t.ex. Gästabudsspelen och Hertig Karls marknad.

Mål för att tillgodose riksintresset

- kunskapsvärde, upplevelsevärde och bruksvärde

Bevara Nyköpings karaktär av småstad med dess tydliga historiska prägel. De fysiska uttrycken för Nyköpings utveckling från medeltidsstad via 1600-talets rutnätsstad till en av sent 1800-tal och tidigt 1900-tal präglad småstad ska bevaras och vara avläsbara.

Området kring ån, med kringliggande grönska, dess fall, broar och kringliggande byggnader förmedlar stadens tidsdjup och utgör känsliga miljöer som ska fortsätta att brukas.

De olika stadsplanerna med rötter i olika tider ska kunna upplevas och utvecklas så att de fortsätter att utgöra ramar för sina respektive områden. Den för varje område karaktäristiska bebyggelsen ska behålla sin prägel och skalmässiga förhållanden. I Brandkärr värderas bebyggelse-, gatu- och grönområdesstrukturer framför de arkitektoniska. Äldre kulturhistoriskt intressant bebyggelse ska fortsätta att brukas och underhållas.

Det innebär att:

- Viktiga komponenter som karaktäristisk bebyggelse, stadsplaner, vägar och grönområden, särskilt de utmed ån, ska bevaras och underhållas.
- De olika stadsplanerna, 1600-talets rutnätsplan, Hallmans och Östbergs stadsplaner, villaträdgårdsplanerna och den moderna för Brandkärr som var och en präglar olika delar av staden ska behålla sina kvarter och gatunät.
- I Brandkärr ska i första hand strukturen bevaras.
- Miljöskapande historiskt intressanta byggnader, miljöer och andra kulturhistoriskt värdefulla byggnader ska kunna förstås och upplevas. Tidstypiska kvarter och enskilda byggnader ska bevaras och underhållas på ett sådant sätt att de bevarar sin karaktär.

Beskrivning

Naturgeografi

Meandrande, djupt nedskuren, å-fåra omgiven av höjdområden i öster och flackare lermark i sydväst. Staden kantas i norr av höjdområden, idag med bebyggelse. Även i de centrala delarna av staden finns det alltjämt kvar markanta bergshöjder, t.ex. Borgarberget, norr om torget och Östra bergen, nordost om Allhelgona kyrkan.

Dagens landskapsbild

På avstånd syns staden bäst från Östersjön eller väster där Kungsladugårdens öppna jordsbruksmarker möter staden och bidrar till en skarp kontrast mellan odlingslandskapet och stadsbebyggelsen. Här utgör Kungstornet och silon i hamnen två framträdande siluetter.

Småstadsbebyggelse präglad av rätlinjigt gatunät i centrum som omges av kringfartsled och småindustrier i väster och i söder. I norr kantas området av vårdinrättningar, skolor och annan bostadsbebyggelse. I öster vidtar hyreshusområden och yngre villabebyggelse. Storgatan är stadens huvudgata och binder samman de båda stadsdelarna på västra sidan och östra sidan av Nyköpingsån som vindlar genom staden och är dess livsnerv.

Den västra delen domineras av Storgatan som här är gågata och Stortorget som omges av residenset, det äldre rådhuset och dagens kommunhus. Från stortorget fortsätter Storgatan österut som bilgata över ån och bildar en huvudgata på östra sidan av ån. Storgatan är stadens viktigaste affärsstråk med butiker, restauranger och banker. Västra sidan av ån domineras av äldre småskalig trähusbebyggelse med flera fina innergårdsmiljöer, till stora delar från slutet av 1800-talet och tidigt 1900-tal.

Den östra delen är den nya staden där trähusbebyggelsen är mer uppblandad med hyreshus, offentliga byggnader och All Helgona kyrkan med kyrkogård.

Utmed ån finns en å-promenad som är ett populärt och naturskönt promenadstråk utmed den forsande ån.

Statsjärnvägen Stockholm-Norrköping går i öst-västlig riktning och bildar en gräns mot norra delen av staden. TGOJ-banan korsar i sydöst-nordvästlig riktning. Söder om statsbanan finner man tät stadsbebyggelse medan det på norra sidan återfinns lasarett, idrottsanläggningar med Folkungavallen och Isaksdals villaträdgårdsstad i nordost. Längre norrut vidtar villabebyggelse, radhus, kedjehus och det moderna bostadsområdet Brandkärr.

Dagens brukande

Handelscentrum med affärer och banker. Stortorget, centrum för offentlig förvaltning på det regionala (länsstyrelsen) och det kommunala (kommunhuset) planet. I staden finns ytterligare offentliga förvaltningslokaler. Järnvägsstation. De centrala delarna av staden med sina små trähus utgör en attraktiv boendemiljö.

Dagens bebyggelsestruktur

Äldre stadskärna med låg småstadsbebyggelse, till stora delar av trä, samt offentliga byggnader och affärs- hus i sten, uppdelat på två delar på ömse sidor ån. På östra sidan ån finns inslag av 3-4 vånings hyreshus även i de centrala delarna. Utanför den trafikled som rundar stadskärnan finns enhetliga bostadsområden med olika ålder och karaktär som avspeglar sin samtid och som omfattar hyreshusområden, äldre villaområden, områden med offentliga inrättningar, industri och hantverksområden i anslutning till järnvägsområdet och utfartsleder. Runt staden har det kontinuerligt planlagts och uppförts nya bostadsområden av olika karaktär.

I staden finns en rad enskilda karaktärsbyggnader och bebyggelseområden präglade av och representativa för sin tid. Bland dessa kan följande byggnader och områden lyftas fram:

Medeltiden

Nicolai kyrka började byggas under 1200-talet, All Helgona kyrka uppfördes under sent 1200-tal.

Nyköpingshus uppfördes på en ö vid Nyköpingsåns mynning vid mitten av 1200-talet. Koppling till det medeltida bebyggelsemönstret har även Vattengränd – medeltida vägsträckning, Kvarnbron, Behnbron och Korsbron, broar som fanns redan under medeltid.

1600-1700-talen

Hertig Karl bygger om Nyköpingshus till ett renässansslott färdigställt med vallgrav 1609. Av detta slott finns idag portlidret kvar. Kungstornet är alltjämt idag ett av Nyköpings viktigaste landmärken.

Rutnätsstaden med stadsplan utlagd efter branden 1665 som satte ramar för ett bebyggelsemönster som bevarats till idag. Gamla residenset uppfördes på slottets plats efter branden och blev färdigt 1726. Hela slottet ingår idag i Sörmlands museums lokaler. Efter 1719 års rysshärjningar som resulterade i att staden i stort brändes ner gavs skattelättnader till de som byggde sina hus i sten. Hus från denna tid är Westerlingska gården vid Stora torget och Hellmanska gården vid Västra Storgatan, stadens enda bevarade handelsgård. Rådhuset vid Stora torget är från 1723. Pihlska gården, bostad för prosten Pihl, uppfördes 1726 och representerar en burgen bostadsmiljö. St Anna hospital 1799.

1800-1900-talen

Det nya länsresidenset vid Stora torget blev färdigt 1801.

Av småstadens äldre bostadsbebyggelse finns endast en bråkdel kvar efter 1950-talets rivningar som förändrade staden drastiskt. Äldre bostadshus finns nedanför Östra klockstapeln vid All Helgona kyrkan, husklunga nedanför Borgarberget och de s.k. Båtsmans eller Skutskepparhusen vid Västra Trädgårdsgatan.

Kring sekelskiftet 1900 uppfördes en rad nya byggnader, bankhus utmed Storgatan, skolor, offentliga byggnader och förenings- och folkrörelselokaler. Ex. på detta är Riksbankens hus på Östra Storgatan, Östra folkskolan som bildar fond i Storgatans östra avslut, Frälsningsarmens kyrka, Odd Fellowhuset.

Med den begynnande idrottsrörelsen anlades Folkungavallen inför en lantbruksutställning år 1914.

Under tidigt 1900-tal har det tillkommit en rad nya bostadsområden av olika social karaktär, t.ex. arbetarbo- städer i hyreshusområdet upp mot Järnvägsstationen med placering enligt den Hellmanska stadsplanen. Det finns också mer välbärgade miljöer såsom arkitektritade hyreshus och villaområden utmed Fruängsgatan och Rosenkällavägen. Östra villastaden är planlagd som en trädgårdsstad under 1910-20-talen.

Nyköpings nya kommunhus färdigt 1968-69 ritades av Jean-Jacques Baruel och Paul Nieport. Med sin moderna utformning med vita, marmorklädda fasader utgör det idag ett viktigt bidrag till helhetsmiljön vid Stora torget.

I norr ligger bostadsområdet Brandkärr uppfört under den stora bostadsbristsatsningen mellan 1967 och 1975 som kan ses som ett utmärkt exempel på 1960-talets miljonprogram med tidstypiskt utformade bostadshus, trafikseparering och insprängda, luftiga grönområden för rekreation. Mellan Östra villastaden och Brandkärr ligger ett bostadsområde med radhus, kedjehus och villor från 1950-1980-talet som speglar de senare årtiondenas blandade, ”vardagliga” bebyggelse, ett område som inte bedöms vara av riksintresse.

Historiska skikt

Förhistorisk tid - Nyköpingsån har sedan förhistorisk tid varit det nav och den livsnerv kring vilken det växt fram en mötesplats redan i förhistorisk tid. Uppströms vid Harg har det sannolikt funnits en kultplats som kan som ett led före den marknadsplats/stad som sedan växte fram. 600 – 1000-talet – fynd av bosättningar och aktiviteter på ömse sidor av ån har påträffats vid utgrävningar i området mellan nedre fallen och åmynningen. Staden innehåller mäktiga kulturlager.

Medeltid - Kungamakten befäste sina intressen i området på 1100-talet och anlade en borg på platsen för Nyköpings hus. Den hade ett direkt samband med kastalen i Kilaåns mynning och den förmodade kastalen vid Sjösa. Nycopia på mynt från 1230-talet visar att det funnits ett mynthus som talar för att Nyköping kanske var en ”stad” vid denna tid. På 1280-talet etablerades ett Franciskanerkloster på östra sidan av ån. Vid 1300-talets början hade man stadslag, borgmästare, råd och sigill. Åren 1375-86 Bo Jonsson Grip, riksdrott, innehade länet och hade Nyköpings hus som sin hemvist.

Under medeltiden var Nyköping en viktig hamn och handelsplats som handlade med de tyska hamnarna bl.a. med Lübeck. De äldsta bevarade stadsprivilegierna är från år 1444, staden fungerade dock som en fullt utvecklad centralort redan i början av 1300-talet. Staden omfattade båda sidor om ån. Nyköpings gästabud är en omtalad händelse när kung Birger lät tillfångata sina båda bröder Erik och Valdemar år 1317.

Den täta stadsbebyggelse låg väster om ån utmed ett oregelbundet, terränganpassat gatunät som mynnade ut mot ån. Vattengränd i dagens gatunät är en sträckning som finns kvar sedan medeltid. Staden sträckte ut sig mellan Nicolaikyrkan, Borgarberget och Kapellberget i norr, Bagaregatan i väster och Kungsgatan i söder och där Stora torget ligger idag fanns det en marknadsplats. På östra sidan låg All Helgona kyrkan och klosterområdet. I staden fanns skola, gillen och Helgeandshus. Sankt Anna kvarn omnämns redan 1458. Under 1500-talet etablerades en rad gruvor i stadens närområde.

Nyare tid - År 1568 blev hertig Karl myndig och tog över skötseln av sitt hertigdöme. Medeltidsborgen byggdes om till ett renässansslott. Han lät inrätta flera industrier: järnframställning, tillverkning av vapen, mässing, glas och kläde med ån som kraftkälla. Till detta anlades även ett skeppsvarv. År 1609 avslutades slottsarbetena med vallgraven utanför skyddsvallen. Porthuset som ingår i skyddsvallen är den enda byggnaden från Hertig Karls tid. Det kom senare att användas som fängelse och som sädesmagasin. På 1500- och 1600-talen upptogs den östra sidan av ån av slottets trädgårdar och fiskdammar.

År 1665 brann slottet och staden. Eldsvådan ödelade staden med dess broar, kyrkor och slott. Efter branden förverkligades en stadsplan i form av en rutnätplan ritad år 1647. Storgatan i öst-västlig riktning blev stadens huvudgata och nav. Några decennier senare var staden sannolikt återuppbyggd med små trähus. Den forna marknadsplatsen lever alltjämt vidare som Stora torget. Spår från denna tid finns i stadens kulturlager.

Nyköpingsåns betydelse som kraftkälla ökade vid slutet av 1600-talet, mässingsbruket återuppbyggdes på sin gamla plats och expanderade, en klädesmanufaktur etablerades 1689. Från Nyköping utgick en bety-

dande export av mässing och järnvaror som dock minskade under Karl XII nordiska krig. Under 1600- och 1700-talen minskade stadens betydelse som sjöfartsstad successivt allt eftersom hamnen grundades upp.

År 1719 brände ryssarna ner hela Nyköping med undantag av klockstapeln, Sankt Anna kvarn, Kungstornet samt Allhelgonakyrkan och några få gårdar i staden. Stadsplanen bestod och byggandet av stenhus främjades genom riktade skattelättnader för de som uppförde hus i sten. Flera av de stenhus som uppfördes då står ännu kvar vid Stora torget och Västra storgatan, t.ex. Westerlingska gården vid Stora torgets östra del, hörnhuset i Borgaren 12 vid Stora torgets västra del, Hellmanska och Rogstadiusgårdarna. Kungstornet reparerades för att brukas som sädesmagasin, en slags föregångare till den silo som under senare delen av 1900-talet kom att dominera hamnen. Rådhuset uppfördes år 1723.

Huvudparten av 1700-talets nya bebyggelse uppfördes dock i trä, ett ex. finns alltså kvar i Pihlska gården (efter Prosten Pihl), idag byggnadsminne, som representerar en burgen bostadsmiljö från 1700-talets första hälft. Inom slottsområdets medeltida ruiner uppfördes ett residens, klart 1726. Detta residens kommer under 1800-talet att nyttjas som korrektions och arbetshus och senare som ålderdomshem. Från 1915 har det fungerat som länsmuseum. Ett annat exempel på träbebyggelse från 1700-talet ligger i hörnet Behmbro – och Östra Trädgårdsgatan. Vid Fors ligger det kvar en kvarnbyggnad från 1700-talets mitt.

Hospitalet har sedan 1600-talet legat på ungefär samma plats och Sankt Anna hospital som är byggnadsminne uppfördes 1799. 1823 beslöt man att hospitalet endast skulle vara för de sinnessjuka och att de kroppsligen sjuka skulle vända sig till lasarettet. Det gamla hospitalet var i bruk fram till 1971.

Under 1800-talet präglades staden av livaktig industriell verksamhet knuten till Nyköpingsån som kraftkälla. Här återfanns mässingsbruk, stångjärnsproduktion, mekaniska verkstäder, skeppsvarv och omfattande textilindustrier som växte kontinuerligt, de låg vid Fors, Perioden och Harg. Först på 1960-talet upphörde den sista textilindustrin. Under 1800-talet utvecklades även staden som förvaltningscentrum och det uppfördes ett nytt residens vid Stora torget 1801.

Fängelset på östra sidan av Nyköpingsån invid Fors uppfördes 1862 och var i bruk fram till 1985. Idag är det ombyggt till bostäder.

Sin första järnväg fick Nyköping i och med TGOJ-banan mellan Grängesberg och Oxelösund som påbörjades 1877. Denna tågbana är alltså i bruk för godstransporter. Stationen placerades i det område som idag är busstation. Först åren 1913 och 1915 blev sträckorna Järna-Nyköping respektive Nyköping –Åby färdiga. Centralstationen stod klar år 1913.

I början av 1900-talet tillkom en rad offentliga byggnader, såsom bankhusen på Storgatan, skolor och folk- rörelselokaler. Under åren 1914-17 färdigställdes Folkungavallen med entrébyggnader och läktare i nationalromantisk stil. Folkungavallen brukas ännu idag som idrottsplats. Samtidigt stärktes stadens ställning som förvaltningsstad med länsstyrelsens och landstingets växande betydelse.

Det var också under tidigt 1900-tal som staden växte ut över 1600-talets rutnätsplan. Utbyggnaden av nya bostadsområden var av olika social prägel och riktade sig geografiskt åt olika håll. Utmed Järnvägsgatan uppfördes hyreshus som arbetarbostäder i början av 1900-talet. Samtidigt växte det fram nya villaområden, t.ex. Östra villastaden/Isaksdal och utmed Rosenkällavägen med prägel av trädgårdsstad. Under 1940-talet byggdes Hemgårdsområdet i väster ut.

1900-talet innebar en blomstrande tillväxtperiod med flera nya industrier utan koppling till ån som kraftkälla. Förutom NK:s verkstäder etablerades även Skandinaviska Glödlampsfabriken, Cewe, Wedholms och Sunlight i staden. I staden fanns även tidigare Saab-Ana:s stora försäljningsorganisation. Residensstaden

Nyköping också har en lång tradition som förvaltningscentrum, en tradition som blivit mera tydlig i och med industrins minskning sedan 1970-talet. Här finns bl.a. landstinget och länsstyrelsen.

Nyköping har under 1900-talet behållit sin övergripande prägel av småstad även om stora delar rivits och ersatts med en annan bebyggelse efter 1950. Inom stadskvarteren finns dock kvar enklaver med äldre trähusbebyggelse med innergårdar som på ett gott sätt visar den äldre trädagens karaktär, t.ex. vid bebyggelse invid All Helgonakyrkan, på Hospitalsgatan nedan Borgarberget och de s.k. Båtsmanshusen på Västra Trädgårdsgatan.

Området Brandkärr med sina slingrande hyreshuskroppar med inre gårdsområden är ett fint exempel på bostadsbristens 1960-talsarkitektur och planideal inom ramen för miljonprogrammen. Till modern tid hör även stadens kommunhus som stod färdigt år 1968-69 och som byggnadsminnesförklarades år 2012.

Värdetext 1987

Nyköping: Medeltida stad med slott och kyrkor och välbevarad stadsplan från 1665, residensstad. Viktig fd textilstad med industrikomplex från 1700-talet till tidigt 1900-tal utmed ån samt hamn med äldre magasin och hamnkontor. I staden finns enstaka byggnader och mindre sammanhängande miljöer från tidsperioden 1720-1830. Från decennierna omkring 1900 härstammar en del institutionsbyggnader med bevarat formspråk och utstuderat läge och bostadsområden med tidstypiska miljöinslag.

Historiska näringar

Marknadsplats och viktig Östersjöhamn under medeltid. Betydande kvarnverksamhet (Sankt Anna kvarn år 1458) utmed Nyköpingsån.

Underhertig Karls tid på 1500-1600-talet nyttjades ån som kraftkälla för järnframställning, tillverkning av vapen, mässing, glas och kläde. Vid hamnen fanns vid denna tid ett skeppsvarv. Dessa näringar fortlevde fram genom århundradena i olika omfattning. Under 1600- och 1700-talen var mässingsbruk och klädestillverkning av stor betydelse. Mässingsbruket var igång mellan år 1646 och 1866. Omfattande gruvdrift har bedrivits i Brandkärr mm under efterreformatorisk tid.

Under 1800-talet präglades staden alltjämt av livaktig industriell verksamhet knuten till Nyköpingsån som kraftkälla. Det fanns mässingsbruk, stångjärnsproduktion, mekaniska verkstad, skeppsvarv och omfattande textilindustrier vid Fors, Perioden och Harg. Först på 1960-talet upphör den sista textilindustrin vid Fors ullspinneri. Från 1600-talet fanns det väverier vid Övre Fallen, Fors, Perioden och vid Harg norr om staden.

1900-talet innebar en tillväxtperiod med flera nya industrier utan koppling till ån som kraftkälla. Förutom NK:s verkstäder vid den gamla varvsplatsen etablerades även Skandinaviska Glödlampsfabriken, Cewe, Wedholms och Sunlight i staden.

Sedan industriernas betydelse minskat från 1970-talet har stadens roll som förvaltningsstad blivit tydligare med länsstyrelse, landstinget och företag inom tjänstesektorn.

Kommunikation

Strategisk knutpunkt under medeltiden där Nyköpingsån, Kilaån och Svärtaån mynnar ut i Östersjön. Nyköping var en viktig mötesplats för det inre av Södermanland och Östersjöområdet. Nyköping var under medeltid en av Sveriges viktigaste exporthamnar med omfattande handelskontakter med dagens Tyskland. Eriksgatan passerade via Nyköping. Under 1600-talet betydande hamn för de järnbruk som verkade i Södermanland. Betydelsen som hamn upphörde i och med att hamnen grundades upp under 1700-talet.

Samhällsfunktioner

Nyköping är Södermanlands mest betydande centralort i historiskt perspektiv. Marknadsplats under vikingatid (?), trolig kult- och offerplats uppströms vid Harg. Medeltida handelsstad och betydande Östersjöhamn. Två sockencentra, ecklesiastiskt centrum med dubbelkyrkorna Sankt Nicolai och All Helgona för två landsförsamlingar. Någon särskild kyrka för staden byggdes aldrig utan kyrkorna upptogs helt enkelt som stadskyrkor, en för västra och en för östra staden med dess intilliggande kloster. I staden fanns skola, gillen och Helgeandshus.

Med hertig Karl kom staden att utvecklas till ett industriellt centrum och en av landets viktigaste handelsstäder som under 1600-talet fick en renässans med den nya rätlinjiga stadsplanen och ny bebyggelse. Staden har sedan 1600-talet var residensstad. Industri, manufaktur och handelsverksamhet har präglat stadens näringsverksamhet sedan 1600-talet för att idag övergå till service och tjänstesektorn vid sidan om handel och mindre industri.

Makt

Kungamakten anlade en borg på 1200-talet.

Kyrkligt centra med två sockenkyrkor och Franciskanerkloster.

Östersjöhamn.

Hertig Karl uppförde ett renässansslott i slutet av 1500-talet – början 1600-talet.

Residensstad sedan 1600-talet.

Länsstyrelsen och landstinget finns idag i staden.

Vems landskap

Kungamakten/Hertigens

Kyrkans/klostrets

Handelsmännens/sjöfararnas/borgarnas

Hantverkarnas/industriidkarnas

Förvaltningsmännens

Visuella/ historiska samband

Navet i Nyköping är Nyköpingsån som går rakt genom staden och delar denna i två delar. Man passerar från den ena stadsdelen till den andra via någon av de broar som leder över ån. När man närmar sig staden via Östersjöns vatten framträder stadens siluett med Kungstornet, silo och kyrktorn tydligt. I väster bidrar Kungsladugårdarnas åkermark till att den agrara prägel kan upplevas tätt inpå staden.

Invid ån ligger alltjämt äldre industribyggnader, kvarn och bryggeri som tydligt visar på åns lokalisering och betydelse för en rad verksamheter.

Koppling till naturgeografi

Staden följde Nyköpingsån fram till 1600-talet då en rätlinjig stadsplan lades ut med hänsyn till de markanta bergshöjder som finns inom staden och åns svängar.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Nyköping (D57)

Socken: Helgona och St. Nicolai socknar

Kommun: Nyköping

Karaktärstyp: Residensstad

Karaktärsord: Kommunikativ nod (Nyköpingsån - Östersjön), handelsplats, hamn, medeltida kulturlager, medeltida dubbelkyrkor, två sockencentra, borg, rätlinjig stadsplan, trähusbebyggelse, stadsgårdar, makt, slott, hertigdöme, vattenkraft, kvarnar, miljonprogram, industrianläggningar.

Befintliga skydd

Fornlämningar, 2 kap. KML – medeltida kulturlager

Byggnadsminne, 3 kap. KML. Pihlska gården, Nyköpings stadshus och rådhus, Sankt Anna sjukhus, Tingshuset, Odd Fellowhuset.

Förordningen om statliga byggnadsminnen – Nyköpings slott, Residenset

Kyrkor, 4 kap. KML – All Helgona och Sankt Nicolai kyrka med tillhörande kyrkotomter

Riksintresseområde för kulturmiljövården 3kap.6§ MB

PBL 5, 6 kap – om detaljplan, 8 kap. §13, 14, 17.

Biotopskydd för grova lövträd i park och kyrkogårdsmiljöer, vattendrag.

Uttolkning av gräns 2014

I norr omfattar riksintresset Brandkärr som omnämndes som värdefullt område redan i beskrivningen från 1996. Dock uppfattas inte området bostadsområdet mellan Brandkärr och Östra villastaden som bärare av riksintressanta värden. I öster omfattas renodlade, tidstypiska, välbevarade bostadsområdena vid Östra Bergsgatan och Östra Villavägen och Östra Björkvägen. I väster omfattas järnvägsstationen.

Tid	Bebyggelse	Markanvändning	Kommunikation	Samhällsideologi Makt/sociala	Karaktärsområden/ -lämningar Illustrationsförslag
600-1000-talet	Spår av bebyggelse i kulturlager		Nyköpingsån och hamnläge invid Östersjön	Marknadsplats, hantverk	Vikingatida fynd Strandlinjekarta år 1000 e. kr. med närliggande viktida gravfält.
1100-1200-talet	Kyrkor, Nyköpingshus på ö vid inloppet till hamnen, mynthus	Marknadsplats	Nyköpingsån och hamnläge invid Östersjön, vägmöten Medeltida gatunät Broar över ån	Kungamakten, kyrkan, kungsgård i väster, handel, hantverk, sjöfart	Borgen vid åmynningen, kungsgård med jordbruksmarker i väster, dubbelkyrkor Medeltida kulturlager Vattengränd, Kvarnbron, Behnbron och Korsbron fanns redan under medeltid
1300- mitten av 1500-talet	Nyköpingshus, kloster, helgeandshus, skola, rådhus	Marknadsplats Vattenkraft till kvarnar	Nyköpingsån och hamnläge invid Östersjön, vägmöten	Stadslag (1320-t) Kungamakten, kyrkan, kungsgård i väster Handel, hantverk, sjöfart	Borgen, kungsgård med jordbruksmarker i väster
Slutet 1500-t - 1600-t	Hertig Karls renässansslott Rätlinjig stadsplan efter branden 1665	Vattenkraft till industrier, kvarnar och textilindustri. Staden klart avgränsad, omges av kungsgårdens åkermark och stadsägor	Nyköpingsån och hamnläge invid Östersjön, vägmöten	Kungamakten, kyrkan, kungsgård i väster Handel, hantverk, sjöfart	Borgen Se kartor från 16-1700-talen som visar stadens avgränsning och omgivande odlingsmark Klockstapeln från tiden innan branden
1700-talet	1719 staden bränns ner av ryssar. Ny stadsbebyggelse med stenhus och trähus, residensstaden växer fram	Vattenkraft till industri- verksamhet, kvarnar, textilindustri Staden klart avgränsad, omges av kungsgårdens åkermark och stadsägor	Nyköpingsån och hamnläge invid Östersjön, vägmöten	Residensstad – förvaltning, Industrier och manufakturer	Gamla residenset (1720-talet) där slottet låg, Westerlingska gården, Hellmanska gården, Rådhuset (1723), Pihlska gården (1726), St Anna hospital (1799)
1800-talet	Residensstad -	Odlingsmarkerna utnyttjas fortfarande	Nyköpingsån och hamnläge invid Östersjön, vägmöten TGOJ-banan till Oxelösund	Residensstad – ämbetsmannastad - förvaltning Industrier och manufakturer	Residenset 1801 Teatern 1884
1900-talet	Residensstad med nya industrier, handelsområden och nya bostadsområden. Offentliga byggnader som bank 1920 – talet Östra villastaden och villor utmed Rosenkällavägen enligt trädgårdsstadsmodell 1930-40- bostadsområden med flerbostadshus 1960 – talet miljonprogramsområdet Brandkärr Kungsgårdens odlingsmarker tar vid i väster Nyköpings stadshus		Nyköpingsån och hamnläge invid Östersjön, vägmöten Järnväg till Stockholm och Norrköping	Residensstad – förvaltning Industrier och handel	Östra Folkskolan – 1906 Odd Fellow – 1911 Östra villastaden, Rosenkällavägen Järnvägsstationen och intilliggande Hallmans stadsplan med flerbostadshus Brandkärrs trafikseparerade miljonprogram från 60-talet med svängda höghus. Nyköpings stadshus färdigt 1969